

Юхно О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК: 343.851

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОМУ ПОПЕРЕДЖЕННІ І ПРИПИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. У статті розглядаються актуальні проблеми використання засобів масової інформації у оперативно-розшуковому попередженні і припиненні злочинів. Дослідження дає підстави стверджувати про доцільність удосконалення нормативної бази МВС України по питаннях взаємодії ОВС і ЗМІ з метою підвищення іміджу міліції і співпраці з оперативними та іншими підрозділами у попередженні, розкритті та припиненні злочинів тощо.

Ключові слова: засоби масової інформації, оперативно-розшукове попередження, злочин.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы использования средств массовой информации в оперативно-розыскном предупреждении и прекращении преступлений. Исследование даёт основание утверждать про целесообразность усовершенствования нормативной базы МВД Украины по вопросам взаимодействия ОВД и СМИ с целью повышения имиджа милиции и сотрудничества с оперативными и др. подразделениями в предупреждении, раскрытии и прекращении преступлений.

Ключевые слова: средства массовой информации, оперативно-розыскное предупреждение.

Annotation. In the article the issues of the day of the use of mass medias are examined in the operatively-search warning and stopping of crimes. Research grounds to assert about expedience of improvement of normative base of MVS of Ukraine on questions of co-operation of OVS and MASS-MEDIA with the purpose of increase of image of militia and collaboration with operative and other subsections in warned, opening and stopping of crimes and others like that.

Key words: mass medias, оперативно-розшукове warning, crime.

Постановка проблеми. За дослідженням демократичні перетворення в незалежній Україні, реформування правоохоронних органів і зокрема органів внутрішніх справ (далі – ОВС), набули більш поширеної і ефективної взаємодії із засобами масової інформації (далі – ЗМІ), у тому числі при оперативно-розшуковому попередженні та припиненні злочинів. Генезис розвитку такого напрямку в діяльності оперативних підрозділів ОВС як за радянських часів, так і у перші роки незалежності в Україні свідчить про те, що на початку він здійснювався в основному на громадських засадах, епізодично, не мав системного характеру, був під впливом старих

стереотипів щодо закритості, заангажованості тощо. В той же час зростання професіоналізму злочинців, невпинного зростання нових видів злочинів, більшість із яких вчинялась зухвало і організовано, призводила до тяжких наслідків, та мала великий резонанс у суспільстві, вимагало від оперативників та їх керівників проводити попереджувальні заходи, розкриття і припинення злочинів, розшук різних категорій осіб тощо із більш широким застосуванням ЗМІ. Така діяльність щодо друкування необхідних матеріалів, та звернень за допомогою телебачення з цією метою до населення, вимагала певних матеріальних затрат яких в ОВС не було, і тому вона здійснювалась за рахунок особистих контактів керівників і самих працівників оперативних підрозділів із ЗМІ, що не перестало бути актуальним і у наші дні.

Як зазначає Ю.Ю. Комлев, організація будь-якої діяльності повинна бути відповідальною перед суспільством. ОВС як інститут формального соціального контролю працюють на забезпечення соціального порядку, стабільності, безпеки. Звідси випливає необхідність у періодичній звітності структур ОВС перед населенням [1, с. 184]. Інший дослідник В.І. Тюнін розглядає взаємодію ОВС і ЗМІ, як систему впливу один на одного і зазначає, що таке співробітництво має як безпосередній, так і опосередкований характер, а до змісту такої взаємодії належать: постановка цілей, напрямів, визначення суб'єктів, вибір форм, визначення способу здійснення обраної форми, визначення меж і тривалості взаємодії [2, с. 11 - 13]. В.В. Ковальська визначає поняття «взаємодії міліції зі ЗМІ» як: рівноправне, стійке, взаємовигідне, ділове співробітництво, врегульоване спільною відповідальністю щодо протидії злочинності, зміцненням законності і реалізацією функцій ОВС, з чим не можна не погодитись. Неповнота нормативно-правового регулювання діяльності ЗМІ полягає у слабкій регламентації діяльності представників ЗМІ у сфері взаємодії з органами правопорядку. Помилки працівників ЗМІ за таких умов викликані прагненням «об'єктивно» і швидко освітити події які відбуваються, тим самим призводять до ускладнення ефективності діяльності ОВС, при цьому піддається загрозі життя і здоров'я окремих осіб, а також інших громадян які небезпідставно попали в поле зору працівників ОВС [3, с. 177].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказані питання не є новими для юридичної науки, проте цілісного дослідження по цих питаннях не проводилось. Тому науково-теоретичне підґрунтя цього дослідження становлять наукові праці та розробки сучасних фахівців з теорії права, оперативно-розшукової діяльності, кримінології, адміністративного права, інших галузевих наук, в працях яких тією чи іншою мірою знайшли своє вираження зазначені проблеми: А.А. Благоразумного, О.Ф. Долженкова, А.Ф. Волобуєва, В.В. Ковальської, Ю.Ю. Комлева, А.Т. Комзюка, В.В. Конопльова, А.В. Лебедевої, К.Б. Левченка, Є.М. Моїсєєва, Ю.В. Наумкіна, А.С. Овчинського, В.С. Овчинського, Н.Е. Павлова, В.Сіренка, О.В. Сирового Ю.В. Степанова, К.В. Тітугіна, В.Є. Ткаліча, В.Т.Томина, В.І. Тюніна та ін.

Визнаючи досягнення цих вчених, зазначимо, що сьогодні підняті проблеми і питання ще не достатньо вивчені.

Метою статті є розгляд проблем використання засобів масової інформації у оперативно-розшуковому попередженні і припиненні злочинів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1992 року у нашій державі прийнята низка законів, яка регламентує право на інформацію, висвітлення у різноманітних засобах ЗМІ та її обіг у різних сферах життя суспільства та окремих громадян, а також щодо структури і засад діяльності окремих видів ЗМІ, рекламної діяльності та ін. [4; 5; 6].

Сучасний стан попередження та боротьби зі злочинністю вимагає застосування новітніх підходів до організації виконання своїх функцій правоохоронними органами. На науковому та прикладному рівні з'явилась потреба визначення місця і ролі засобів масової інформації у оперативно-розшуковому попередженні, розкритті та припиненні злочинів і відповідно вдосконалення законодавства України, зокрема у сфері взаємодії органів внутрішніх справ із ЗМІ. Це пов'язано з тим, що за останні роки дослідження в цьому напрямі тільки почались проводитись. В умовах активного інформаційного процесу в державі на перший план виходить завдання об'єктивного та якісного інформування суспільства про конкретні проблеми та ефективної участі правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ при забезпеченні та охороні прав і свобод громадян. Як зазначає А.В. Лебедева головною метою ОВС сьогодні є дієвість системи взаємодії із різними засобами масової інформації, напрацювання певних форм, напрямів і методів партнерської співпраці. Активну роботу із загальнодержавними та регіональними ЗМІ слід розглядати як невід'ємну частину повсякденної діяльності та важливий засіб ефективної реалізації завдань, які поставлені перед ОВС України, про що підтвердило 72 % опитаних працівників ОВС. Крім цього за останні роки актуальним напрямом у їх діяльності є формування позитивної громадської думки та привернення суспільства до співпраці з ОВС. На даний час 91% опитаних працівників ОВС заявили що досліджений напрям роботи не можна визнати ефективним, а 74 % із них зазначили, що ЗМІ висвітлюють діяльність ОВС здебільшого негативно або нейтрально. Вони також підкреслили, що відсутність нормативно-правового регулювання процесу взаємодії ОВС та ЗМІ унеможливорює реалізацію провідної ідеї інформаційної політики МВС України яка полягає у налагодженні партнерських відносин ОВС із населенням та підвищенні їх іміджу, а також активного залучення населення та громадських організацій для участі у попередженні, розкритті і припиненні злочинів. За її дослідженням 67 % працівників міліції висловили думку про необхідність використання і підвищення ефективності взаємодії ОВС із ЗМІ, а 60 % із них вважають, що ЗМІ сприяють у попередженні, розкритті та припиненні злочинів. Крім цього на користь такої співпраці вони зазначили, що така взаємодія буде слугувати ще й подоланню глобальних соціальних проблем, таких як: злочинність неповнолітніх, дітей та безпритульних, корупції,

торгівлі людьми, їх тканинами та органами, розшуку злочинців, безвісті відсутніх осіб тощо. В той же час 92% опитаних працівників ОВС висловили думку про відсутність такого досвіду на практиці [7, с. 1-2].

Громадяни України мають конституційне право на отримання інформації про роботу державних установ, зокрема про діяльність ОВС. З метою його забезпечення в системі ОВС України функціонує Департамент зв'язків з громадськістю та міжнародної діяльності (далі – ДЗГ та МД) МВС України і його підрозділи на місцях [8]. Проблема недосконалості правових норм які регулюють вказані питання та відсутність певних способів підвищення ефективності такої взаємодії нині дістає своє відображення на якості практичної діяльності працівників ОВС при організації взаємовідносин із представниками мас-медіа, використанні їх у попереджувальній та інших видах оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, не зважаючи на вже існуючі дослідження щодо проблем такої взаємодії, її наукову розробку не можна визнати достатньою, а тим більше завершеною. Так, якщо окремі сторони (наприклад щодо адміністративно-правового аспекту: А.В. Лебедева, В.В. Ковальська) та деякі інші проблеми частково проаналізовані, то комплексно вони ще маловивчені. Це стосується і проблем які пов'язані із використанням ЗМІ у оперативно-розшуковому попередженні і припиненні злочинів. На наш погляд при міських та обласних галузевих оперативних підрозділах (які здійснюють організаційно-управлінські і контролюючі функції) в їх штатні розклади доцільно додатково ввести посади прес-офіцера для вирішення питань щодо організації взаємодії із ЗМІ та надання практичної і методичної допомоги підпорядкованим оперативним підрозділам районних, лінійних та іншим структурним підрозділам органів внутрішніх справ по наступних питаннях: оперативному оприлюдненні у ЗМІ фотороботів, фотокарток осіб які підозрюються у вчиненні резонансних та інших злочинів з метою їх розкриття «по гарячих слідах» та тих, які розшукуються ОВС, безвісті зниклих та іншої категорії осіб; попереджувальних матеріалів щодо способів вчинення та запобіжних заходів відносно злочинів які розповсюдженні в конкретному та інших регіонах, питань віктимологічної поведінки потерпілих; узагальнень та обзорів практичних прикладів щодо сумісного та ефективного попередження, розкриття і припинення злочинів окремими громадянами, або за участю громадських організацій чи формувань тощо.

У цих умовах, з метою побудови правової та системної взаємодії зі ЗМІ, ОВС необхідно звернутись до досвіду західних колег, які мають високі результати у дослідженому напрямі роботи та використовують їх можливість для потреб поліції щодо попередження, розкриття і припинення злочинів протягом тривалого часу. За дослідженням А.В. Лебедевої у багатьох країнах, таких як США, Німеччина, Японія, Великобританія, Ізраїль, країнах СНД та інших організацією взаємодії із мас-медіа займаються прес-служби поліції, які виступають об'єднуючою ланкою між громадськістю та поліцією. Взаємодія поліції із ЗМІ у західних країнах бере свій початок із виникнення в

XIX столітті у США самостійного виду професійної діяльності – «паблік-рілейшнз у державних структурах». Головним завданням цих підрозділів є оперативне, об'єктивне та достовірне інформування громадян про діяльність органу влади, поліції про попередження, розкриття злочинів, розшуку певної категорії громадян тощо та встановлення постійно діючого зворотного зв'язку з населенням за рахунок залучення такого суспільного інституту, як ЗМІ. Крім цього, як зазначає В.Сіренко технічні підрозділи поліції які здійснюють моніторинг відкритих джерел інформації з метою виявлення криміналістично значимої інформації, вже давно існують у США, Німеччині та багатьох інших країнах. Так, фахівці поліції та ФБР заявляють, що до 90 % інформації стратегічного характеру щодо стану криміногенної обстановки, а також ту яка представляє оперативний інтерес для поліції можна взяти із відкритих джерел: газет, журналів, телебачення, радіо, комп'ютерів [10]. Спеціальні підрозділи комп'ютерної розвідки поліції і ФБР США та Німеччини (ВКА) відслідковують кримінальні явища в мережі Інтернет на підставі чого планують запобіжні заходи та оперативно-розшукові заходи (далі – ОРЗ) поліції з метою попередження та припинення злочинів [11]. Із вказаного та власного досвіду правоохоронних органів України, з метою підвищення ефективності щодо попередження, розкриття і припинення злочинів на всіх стадіях, на нашу думку, доцільно створити при галузевих оперативних підрозділах (крім УБОЗу, де вони створені) відповідні структури аналітичної розвідки.

Сучасний розвиток науково-технічних та інших досліджень, а також досягнень наукового прогресу призвів до появи нових різновидів мереж сфери послуг щодо передачі і надання інформації які з упевненістю можна віднести до інших різновидів ЗМІ. За своїми технічними, швидкісними та іншими суттєвими удосконаленнями вони здобули серед усіх верств населення значне поширення і перевагу над раніше існуючими. В першу чергу, це відноситься до дітей і неповнолітніх, громадян з різними вадами та іншої категорії які до попередніх поколінь не так активно звертались до раніше розповсюджених видів ЗМІ. Це стосується телекомунікаційних, комп'ютерних, цифрових (у т.ч. кабельного телебачення) та інших видів інформаційних технологій щодо надання і розповсюдження інформації для широкого загалу. Як зазначає В.Є. Ткаліч тенденції динамічного розвитку інформаційних технологій обумовлюють необхідність впроваджувати в практику діяльності ОВС сучасні здобутки науки і техніки, лише завдяки цьому можливий ефективний попереджувальний вплив на всі криміногенні фактори які детермінують злочинність. Роль інформаційних технологій у боротьбі зі злочинністю сама по собі різноманітна. В оперативно-розшуковій діяльності вони можуть успішно використовуватись для виявлення, документування, розкриття, попередження злочинів та припинення злочинної діяльності, у т.ч. на ранніх стадіях їх підготовки, замаху та вчинення [12, с. 211-212], з чим не можна не погодитись. Необхідно зазначити, що швидке та результативне використання сучасної новітньої і спеціальної техніки зв'язку,

телекомунікаційних технологій та інших досягнень наукового прогресу вимагає оволодіння працівниками оперативних та інших служб ОВС широким набором спеціалізованих знань про особливості побудови і функціонування таких мереж. Втім його розвиток призводить до зростання кількості злочинів, що вчиняються з активним їх використанням, надає широкі можливості для створення та діяльності організованих груп і злочинних організацій, маскування корумпованих дій державними службовцями. Тому, на нашу думку, поодинокі зусилля та ініціатива окремих керівників ГУМВС – УМВС щодо придбання такої техніки (які заслуговують на підтримку) не можуть задовольнити загалом зростаючі потреби в цих питаннях усіх працівників ОВС, а її відсутність на сьогодні є проблемою для більшості працівників оперативних та інших підрозділів. На думку Д.В. Сулацького, для виконання завдань з отримання, обробки, аналізу та нагромадження трафіків із метою виділення з них оперативно значущої інформації у структурі спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю необхідно сформувати спецгрупи (відділення). З огляду на функції та повноваження підрозділів оперативно-технічної розвідки він вважає за доцільне створення зазначених груп (відділень) саме в їх складі [13, с. 114 - 115]. На нашу думку, ці пропозиції треба не тільки підтримати, але їх слід розширити та крім запропонованого створити при МВС України окремий Департамент технічного забезпечення новітніми технологіями, що на сьогодні є дуже актуальним. При цьому його працівники за участю колег інших структурних Департаментів та Головних управлінь МВС диференційовано вивчали б сучасні досягнення у цій сфері, вирішували питання про доцільність використання окремих здобутків для їх впровадження в оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів та в цілому по ОВС, застосування і переоснащення їх для використання як спеціальної техніки, а також вирішували б питання щодо їх ліцензування. Додатково пропонований Департамент напрацьовував би для оперативних та інших підрозділів і служб відповідні методичні матеріали та рекомендації. На відміну від пропозицій Д.В. Сулацького, на нашу думку, працювати на оснащення тільки оперативно-технічної розвідки УБОЗ МВС, було б вузько, оскільки прогрес і технічне озброєння злочинців та реалії життя вимагають озброювати сучасною новітньою технікою з указаними та іншими технічними можливостями доцільно також і більшість окремих служб та підрозділів МВС України: оперативні підрозділи не тільки БОЗ, але й інших галузевих оперативних напрямів, штатне дізнання, а також чергові частини, патрульно-постову службу, ДАІ, слідство та ін.

Крім цього було б доцільно, щоб МВС при формуванні кошторисів міськрайвідділів на рік враховувало для їх цільового фінансування також і користування інформаційною системою Інтернет оперативними підрозділами ОВС, хоча б на один чи декілька каналів у кожному з них. За допомогою Інтернету в цій сфері доцільно здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою запобігання, виявлення та розкриття, наприклад, розкрадань

культурних та інших цінностей, викраденого автотранспорту, а також виявлення предметів, заборонених у відкритому обігу: наркотиків, зброї, боєприпасів, вибухівки, ядохімікатів, ртуті, рідкоземельних, інших металів чи предметів, здобутих у результаті злочину, чи тих, які буде використано для цього тощо, та куди надходять пропозиції щодо їх реалізації. Наприклад, за допомогою популярних пошукових систем Rambler, Yandex, Aport при введенні ключових слів “продаю”, “антикваріат”, “автотранспорт” є можливість отримати достатню кількість інформаційних ресурсів, за допомогою яких можна попередньо і умовно ідентифікувати предмети, виставлені на продаж, та ті, які розшуковуються працівниками ОВС як предмети окремих видів нерозкритих злочинів тощо. Сьогодні у 9-ти ГУ-УМВС 347 автомобілів ППСМ та МОП «Беркут» обслуговується новітньою системою GPS-навігації яка побудована на базі супутникової навігаційної системи та сучасних засобів зв'язку каналами УКХ та GSV/GPRS і надає можливість координувати у декількох населених пунктах виїзд на вчинення злочину тощо. Підключення до цієї системи безкоштовне, абонентська платня з користувачів не стягується [14, 6]. Вказану та інші інформаційні системи можна використовувати в ході оперативного експерименту, контрольованої поставки, інших оперативно-розшукових заходах. За дослідженням протягом двох минулих років в ході документування таких злочинів виникла необхідність в обміні інформацією з правоохоронними органами Росії, Казахстану, країн Балтії, США, Німеччини, Франції, Великої Британії, Італії, Іспанії та Ізраїлю. Залишається відкритим питання ефективної правової допомоги щодо перевірки заяв та повідомлень про злочинні дії через телекомунікаційні та інші технічні можливості Інтерполу, коли потерпілий або злочинець перебуває в іншій країні. Цьому сприятиме те, що 10.03.2006 р. Україною ратифіковано Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність [15], а 21.07.2006 р. підписано Додатковий протокол про встановлення кримінальної відповідальності за акти расистського та ксенофобного характеру, учинені за допомогою комп'ютерних мереж, які за останній час є поширеними. На думку К.В. Тітутіна в МВС України, доцільно створити контактні пункти 24/7 (комп'ютерна система обміну інформацією Інтерполу щодо кіберзлочинів, яка працює 24 години на добу, 7 днів на тиждень) до якої підключено майже всі країни які входять до Ради Європи, крім України [16, 10]. Цю доречну, своєчасну та актуальну пропозицію ми підтримуємо.

Про необхідність залучення ЗМІ з превентивною метою усунення тиску на органи правосуддя визначає інший дослідник Н.Е. Павлов. Він вказує на негативну практику, яка на сьогодні вже стала буденною, у т.ч. письмових звернень до суддів високих посадових осіб із приводу прийняття рішень у конкретних справах. На його думку «будь-які вказівки» суддям (а ми рахуємо що це в повній мірі стосується й слідчих), від кого б вони не виходили, необхідно розглядати як корупційні дії з усіма наслідками прокурорського розслідування і юридичної відповідальності. Такі випадки

мають обговорювати у ЗМІ з подробицями журналістського розслідування [17, с. 142 - 149], тому, що на нашу думку, у сучасних умовах в самій системі правоохоронних органів це реалізувати майже не можливо, поки не буде ліквідований інститут депутатської недоторканності.

Висновки. Таким чином проведене дослідження дає підстави стверджувати про доцільність удосконалення нормативної бази МВС України по питаннях взаємодії ОВС і ЗМІ з метою підвищення іміджу міліції і співпраці з оперативними та іншими підрозділами у попередженні, розкритті та припиненні злочинів тощо.

Список використаних джерел: 1. Комлев Ю. Ю. Средства массовой информации в коммуникативной деятельности органов внутренних дел: проблемы теории и практики / Комлев Ю. Ю. – М., 2001. – С. 184. 2. Тюнин В. И. Социологические и организационно-правовые вопросы взаимодействия органов внутренних дел и учреждений массовой информации в профилактике наркомании : автореф. дис. канд. юрид. наук / Тюнин В. И. – М., 1992. – С. 11 – 13. 3. Ковальська В. В. Адміністративно-правові засади взаємодії міліції із засобами масової інформації / В. В. Ковальська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – №3. – С. 176 – 179. 4. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. //Відомості Верховної Ради України. – №2782 – XII – ВР (із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 11 листопада 1993 року №3582-XII, від 14 лютого 1997 року №70/97-ВР, від 11.05.2004 р. №1703-IV). 5. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 539/97-ВР (із доповненнями, внесеними Законом України від 30 вересня 1998 року №133 – XIV). 6. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.: Закон України від 9 січня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – №537 – У). 7. Лебедева А. В. Адміністративно-правові та організаційні засади взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації / автореф. ... канд. юрид. наук. – (12.00.07)/ А. В. Лебедева. – Донецьк. – 2009. – 17 с. 8. Про затвердження положення про Департамент зв'язків з громадськістю МВС України : Наказ МВС України від 30.09.2006 р. № 973. 9. Рябова С. Журналісти потрапили до міліції. Щоправда, лише на добу і за власним бажанням / С. Рябова // Іменем закону. – 2009. – № 46 (13-19 листопада). – С. 5. 10. Сіренко В. Час захищати правосуддя від сваволі суддів і влади / В.Сіренко // Голос України. – 2003. – 4 лютого. 11. Преступность и статистика // Специальный выпуск по материалам зарубежной печати. – М. – 1976 . – № 7. 12. Ткаліч В. Є. Використання інформаційних технологій та засобів масової інформації при розкритті злочинів: матеріали науково-практичн. конф. [«Сторіччя розшуку: історія, сучасність та перспективи»], (Одеса, 24 жовтня 2008 року), Одеський державний університет внутрішніх справ / В.Є Ткаліч. – Одеса. – 2009. – С. 211 – 212. 13. Сулацький Д. В. Щодо використання можливостей технічного рухомого (мобільного) зв'язку в боротьбі з організованою злочинністю / Д. В. Сулацький // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – №2. – С. 114 – 115. 14. Гладун Ю. GPS: маршрут прокладає супутник / Ю. Гладун, С. Голубовська // Іменем закону. – 2009. - №10 (6-12 березня). – С. 6. 15. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.2005р. № 2824-IV // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 5-6. – С. 71. 16. Тітутін К. В. Стан протидії організованій злочинності в сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій в Україні / К. В. Тітутін. // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ– 2007. – № 2. – С. 10. 17. Павлов Н. Е. Средства массовой информации в обнаружении и раскрытии взяточничества / Н. Е. Павлов // Коррупция в России: состояние и проблемы. – М., 1996. – Вып. 1. – С. 142 – 149.

*Рецензент: к. ю. н., доцент Кузніченко С. О.
Стаття надійшла до друку: 21 січня 2010 р.*